Р Е Ц Е Н З И Я

от доц. д-р Анна Александрова-Караманова,
Департамент Психология, Институт за изследване на населението и човека – БАН

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен **„доктор”**
в област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки,
професионално направление 3.2. Психология

Автор: Анет Маринова Маринова-Митева
Тема: Личностното развитие на учениците в контекста на училищните практики
Научен ръководител: проф. д-р Катя Стойчева

1) Обща характеристика на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд на тема „Личностното развитие на учениците в контекста на училищните практики“ е посветен на проучването на психосоциалното и личностното развитие на децата в училищна възраст в контекста на училищната среда и подкрепата за това развитие през взаимодействието със специалисти като учители, училищни психолози и педагогически съветници и конкретно прилаганите от тях форми за подкрепа за личностното развитие на учениците, регламентирани в Закона за предучилищно и училищно образование. Разработването на дисертационния труд е мотивирано от неудовлетворени потребности на педагогическата практика в училищата и липсата на ясна дефиниция и концептуална основа за разбиране на понятието личностно развитие на учениците така, както е заложено в закона. В този смисъл, задълбоченият теоретичен и емпиричен анализ на проблема е навременен и от съществено значение за информиране на работата на педагогическите специалисти и училищната практика. В научен план, дисертационното изследване е значимо за разбирането на факторите на училищната среда, които позитивно допринасят и подкрепят психосоциалното и личностното развитие на децата и юношите.

Дисертацията на Анет Маринова-Митева отговаря на изискванията за планирането и провеждането на научно психологическо изследване и за разработването и представянето на този вид научни трудове. В структурно отношение представеният научен труд следва

класическия модел от три глави. Първа глава цели да изведе теоретичните и емпиричните предпоставки на разглеждания проблем. Втора глава представя постановката и дизайна на изследването. Трета глава съдържа анализ, обобщение и дискусия на получените резултати, както и формулирани от автора приноси на дисертационния труд. Освен това дисертацията включва въведение, заключение, благодарности, списък на използваната литература и 3 приложения, включващи инструментариума на изследването и описание на първичните данни. Дисертацията се състои от 308 страници, от които 170 страници основен текст, 17 страници библиографска справка, 117 страници приложения, 4 страници заглавна страница и съдържание. За илюстриране на получените резултати са използвани 2 фигури и 32 таблици. Библиографията включва 190 заглавия, сред които 37 на български език и 153 на английски език, значителна част от тях от последните 10 години.

2) Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата

В първата част на труда са проследени теоретичните и емпирични предпоставки на изследването, които са структурирани в четири части. Общата теоретична рамка задава моделът на Юрий Бронфенбренер за развитие на детето в контекста на взаимодействията с неговата социална среда, и въздействието на социалните контексти върху негови ключови резултати, които обхващат обучението в училище и ангажирането на детето с учебна дейност (част 1).

Втора част прави преглед на теоретични и емпирични анализи на личностното развитие, като са разгледани четири основни парадигми за личността и принадлежащите им теории (психодинамична, хуманистична, когнитивно-поведенческа парадигма и подход и на чертите) и е направен систематичен преглед на международни емпирични изследвания относно личностното развитие при ученици, който е допълнен с преглед на подобни емпирични изследвания, проведени в България.

Трета част обосновава извеждането на индикатори за личностно развитие на основата на направения дотук преглед на литературата, които да послужат за основа на емпиричното изследване и да позволяват изследване на личностното развитие на учениците в контекста на образованието и училищната среда. Обособени са три групи качества на личността: „Саморегулация на поведението и ученето“, отнасящи се до успешно развитие чрез изява на силните страни, постигане на себе-актуализираните тенденции и

ориентирането към бъдещето; „Себе-управление“, отнасящи се до преодоляването на трудности, продиктувани от кризите и от преходните възрастови периоди и изграждането на вътрешна мотивация; и „Социални отношения“, произтичащи от взаимодействията и отношенията в контекста на училището. Формулирани са 32 отделни индикатора, които се припокриват частично.

Четвъртият раздел прави връзка между личностното развитие и формите на подкрепа, като анализира съвременният модел на Робъртс и Никъл за личностното развитие през жизнения път, обвързващо го с влиянието на средата, и прави преглед на регламентираните форми за подкрепа на личностното развитие на българските ученици в контекста на училището.

В обобщение, първата част на дисертационния труд показва добра литературна осведоменост и теоретичната подготовка на кандидата и умение за извличане на важните и релевантни на изследвания въпрос предпоставки, които да позволят прецизно извеждане и обосноваване на теоретичните основи на собственото проучване.

3) Методичен подход

Втората част на дисертацията съдържа постановката на изследването: концептуална рамка и модел на изследването, изследователски подход, цели, задачи и хипотези, изследователски методи, пилотни изследвания за апробирането им, изследвани лица и процедури, методи за обработка на данните. Собственият изследователски подход е добре и убедително аргументиран. Методологията е организирана около два основни сегмента: системата на детето и системата на средата и тяхното взаимодействие. Системата на детето включва изведените индикатори за личностно развитие на учениците, а системата на средата е представена чрез ролите и задачите на ключов педагогически персонал – учители, училищни психолози, педагогически съветници, които имат наблюдения за личностното развитие на учениците в трите етапи на образование и чрез формите за подкрепа, които тези специалисти осигуряват като част от педагогическата им практика.

Ясно е формулирана целта на изследването – да се проучи разбирането на педагогическия персонал – учители, училищни психолози, педагогически съветници – за личностно развитие на учениците и прилагането на регламентираните форми за подкрепа, като са изведени четири задачи и пет изследователски въпроса.

Методите за оценка са разработени от кандидата, като включват въпросник в три части: оценка от педагогическите специалисти на изведените обобщени 21 индикатора за личностно развитие от гледна точка на това доколко допринасят за личностното развитие, оценка на индикаторите от гледна точка на това доколко училището повлиява върху формирането и развитието на всяко едно от качествата и поведенията за личностно развитие на учениците, и 17 айтема, оценяващи прилаганите от педагогическите специалисти училищни практики за подкрепа за личностно развитие на учениците чрез регламентирани форми в закона за предучилищното и училищното образование. Индикаторите са организирани в горепосочените три скали: „Саморегулация на поведението и ученето“, „Себе-управление“ и „Социални отношения“. Вторият метод на изследването е качествен и е обозначен като интервю в писмена форма, като на педагогическите специалисти са зададени два отворени въпроса относно примери за наблюдавано от тях личностно развитие на учениците, с които работят. Избраните методи са добре подбрани и подходящи за постигане целите на планираното изследване. Методите са апробирани в рамките на две пилотни изследвания.

Извадката се състои от 219 учители и 93 училищни психолози и педагогически съветници от училища в различни градове на страната, като са отчетени техния пол, възраст, професионален стаж, голям или малък град, и в кой образователен етап преподават учителите. Изследването с качествения метод обхваща общо 40 участници, от които 30 учители (по 10 от всеки етап на образование), 5 училищни психолози и 5 педагогически съветници. Подробно и прецизно са представени методите, приложени за анализ на количествените и качествените данни.

4) Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретации и изводи

Третата част на дисертационния труд представя анализ и обобщение на резултатите от емпиричните изследвания. Прецизно, коректно и последователно са описани резултатите от количественото изследване, обособени в два раздела: резултати относно индикаторите за личностно развитие и резултати относно формите на подкрепа, а след това и резултатите от качественото изследване, също обособени в два раздела: резултати, генерирани чрез метода на контент анализ, и резултати, генерирани чрез метода на тематичен анализ. Използваните разнообразни статистически и качествени анализи показват знанията и уменията на

докторантката по коректен и подходящ начин да прилага и интерпретира съответните методи и процедури. Илюстративният материал (таблици и цитати) е подходящо приложен. В рамките на количественото изследване са анализирани отговорите на педагогическите специалисти според характеристиките голям/малък град, образователен етап на преподаване, възраст, стаж, като индикаторите за личностно развитие са анализирани както поотделно, така и в рамките на скалите. Проверени са различията между училищните психолози и педагогическите съветници, като се утвърждава изводът, че те представляват хомогенна група по отношение на разбирането си за личностното развитие. Наблюдават се обаче някои различия между групата на учителите и групата на другите специалисти. Значими за практиката резултати са получени по отношение на формите на подкрепа, като са установени различия според голям/малък град, образователен етап и професионална група. Изследването представлява първият систематичен научен опит за оценка на реално прилаганите в училищната практика форми на подкрепа. Качественият компонент на изследването съществено обогатява резултатите, като при контент анализа дава примери за личностно развитие, релевантни на трите формулирани категории (скали), а при тематичния анализ идентифицира значими според специалистите теми относно личностното развитие и образователната практика.

В разделът „Дискусия на резултатите от емпиричните изследвания“ по много подходящ начин е представено обобщение на получените резултати като отговор на зададените изследователски въпроси, като са интегрирани резултатите от количественото и качественото изследване. Интерпретациите на получените резултати са адекватни и убедителни. Направените изводи са значими за науката и практиката и адекватно отразяват резултатите от проведените изследвания. Дискусията обсъжда получените резултати в контекста на съществуващите теоретични и емпирични изследвания и ги поставя в контекста на съвременното научно знание относно развитието, личността и силните страни на учениците и положителният формиращ ефект на училищната среда по отношение на тези процеси и характеристики.

5) Критични бележки към дисертационния труд

Посочените в изготвената от мен рецензия във връзка с предварителното обсъждане на проекта за дисертация на Анет Маринова Маринова-Митева за придобиване на

образователната и научна степен „доктор“ бележки и препоръки за реорганизиране, допълване и прецизиране на теоретичните предпоставки и теоретичния модел, както и за допълване на дискусията, са коректно отразени. Нямам други критични бележки и препоръки към дисертационния труд.

6) Научни приноси

Приемам следните научни приноси на дисертацията: *Теоретични и емпирични приноси*: 1) извеждане на теоретично и емпирично обоснован нов теоретичен модел относно личностното развитие в контекста на училищното образование; 2) извеждане на надеждни и валидни индикатори за личностното развитие на учениците; 3) получени за първи път данни на формите за подкрепа за личностно развитие на учениците, през погледа на ключов педагогически персонал; *Методологични приноси:* 1) изработена е оригинална методика за научни изследвания; *Приложни приноси:* 1) резултатите от изследването са основа за създаването на тренинги и обучения за педагогическия персонал от три професионални групи относно личностното развитие на учениците.

7) Оценка на качеството на научните трудове на докторанта, свързани с покриването на минималните национални изисквания за ОНС „Доктор“

Авторефератът адекватно отразява дисертационния труд, като съдържа основните теоретични анализи и постановки на дисертационната разработка, резултатите и техния анализ и обсъждане. По темата на дисертацията са представени 4 научни доклада на научни форуми и са направени 4 публикации в научни издания. Три от публикациите представят основни части от теоретичния модел и резултатите от реализираното изследване в национални научни издания, като осигуряват необходимите точки за покриването на минималните национални изисквания за образователната и научна степен „доктор“.

8) Доколко изследванията по дисертацията са предимно лично дело на кандидата

Оценявам проведените изследвания по дисертацията като предимно лично дело на кандидата. Не са налични данни за плагиатство. Докторантката е училищен психолог с дългогодишна практика и е интегрирала в дисертационния труд задълбочения си поглед върху нерешените проблеми на училищната практика и потенциалните ефективни подходи

за тяхното разрешаване, както и личните си контакти със специалисти в сферата на училищното образование.

9) Заключение

В заключение, представеният дисертационен труд показва, че Анет Маринова Маринова-Митева притежава задълбочени познания по темата на дисертацията. Представеният дисертационен труд е цялостно и завършено професионално реализирано от докторантката научно изследване. Той показва Анет Маринова-Митева като изследовател с изградени умения за самостоятелна научно-изследователска дейност.

Считам, че представеният дисертационен труд отговаря на всички изисквания на Закона за развитието на академичния състав в Република България, ППЗРАС и Правилника за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ и научна степен „доктор на науките“ в ИИНЧ-БАН и убедено предлагам на членовете на уважаемото научно жури да присъдят образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 3.2. Психология на Анет Маринова Маринова-Митева.

15.09.2024 г. Рецензент:

/Доц. д-р Анна Александрова-Караманова/